J.H. Popping.

Schetsen uit Friesland,

In het bijzonder de geschiedenis.

Betreffende:

- Ooststelingwerf
- Weststellingwerf
- Schoterland
- Opsterland en omstreken.

Korte plaatsbeschrijving van voorheen.

a. Schoterland.

b. Opsterland.

c. Weststellingwerf.

d. Ooststellingwerf.

De godsdienst in vroeger jaren.

Van de zeden, klederdracht, regering enz. der oude Friezen.

Opkomst van vele dorpen, ten gevolge van de vervening.

Iets ten opzichte van het lager onderwijs.

Landbouw en veeteelt.

Uit "Lands Ordonnantiën" van de 18e eeuw.

a. *Schoterland.*

De naam Schoterland is ontleend aan de dorpen Oude- en Nijeschoot.

In deze gemeente was oudtijds zeer veel veengrond en de bodem moerassig.

Schotanus zegt: „'t Is bij Pyter van Dekama, Ridder ende Raed in den Hove van Friesland, met sijne medegenoten van de Huysluyden gecocht: blyckende uyt de coopbrief van de 24 Juny in 't jaer 1551, als Tinco Sakes Grietman over Schoterlant was. d' Eerste sorghe was om een bequaem vaert te vinden."

Heerenveen is zijn opkomst verschuldigd aan de turfgraverij. In 1613 verkreeg het den eersten predikant,

Abrahamus Dominici, die de dienst in eene schuur moest verrichten, totdat in 1633 een kerk werd gesticht. De doopsgezinden hebben in 1762 een kerk doen bouwen.

Van de 17e eeuw vindt men te Heerenveen aangeteekend Eigenerfde Staten: Krack en Sickenga. Edelen Staten: Scheltinga en twee van Oenema, benevens een 3-tal molens. De weekmarkt was ook toen op Zaterdag.

Oudtijds werden deze streken bediend door Minnebrooders uit Keulen. Door den Grietman van Schoterland werden deze verdreven en de plaatsen ingeruimd voor den Herv. Godsdienst.

Hoornsterzwaag had tot in de 18e eeuw een kerk zonder toren. In 't noorden was veel hoogveen.

Nabij de scheiding van Jubbega stond eertijds een kerk in 't veld, doch die is sedert lang niet meer in wezen; het kerkhof is overgebleven, zoo duidt eene oude beschrijving aan.

Oudehorne had ook van ouds een kerk en men vond er „de voornaamste en lustigste Plantagiers."

Nieuwehorne vindt men in de 17e eeuw met een kerk zonder toren, doch later wordt van een toren melding gemaakt.

Katlijk. Deze naam moet afkomstig zijn van Catholica en niet van de Hessen of de oude Katten. Het had in de eerste helft der 17e eeuw een kerkje zonder toren; oudtijds een parochiekerk met Vikarisschap.

Brongerga. Nieuw Brongerga of de Knijpe en Mildam, zoo vinden we het van ouds vermeld. De Knijpe verkreeg in 1642 een eigen predikant en er werd in 1661 een kerk gesticht.

In een aanteekening uit de 18e eeuw lezen we: „Dit dorp heeft ook eene Mononiete Kerk en Leeraar, behal-

ven eene kleine Gemeente van Vlamingen, die er nog voor weinig jaaren is geweest. Men ziet hier twee Korenmolens, tot een bewijs van de volkrijkheid deezer streek."

Oudeschoot verkreeg om dien tijd een kerk met een spitsen toren. Dit dorp is de geboorteplaats van de familie Schotanus à Sterringa, uit welke zoovele geleerde mannen zijn gesproten. In 1299 werd een klooster gesticht van de Duitsche orde, in 't begin bewoond door „Juffrouwen", later door Priesters en dienstbroeders. Hierbij lag het bekende, schoone Oranjewoud.

Van de andere dorpen in Schoterland wordt weinig bijzonders vermeld.

Te *Rottum* hield men vroeger den Landsdag van de Zevenwolden en dit dorp werd weleer Rotna genaamd; 't was toen meer bebouwd.

St. Johannisga is ontleend aan den Heiligen Johannes.

Omtrent het midden der 17e eeuw werd het recht bediend te Oudeschoot door Daniel Block de Scheltinga.

Bijzitters waren: Jan Wijbes en Fedde Rouckefz. Secretaris: Ægidius Broersma. Als predikanten in de gemeente worden genoemd: Thomas Thomae; Rudolphus Sigersma; Georgius Hasart, cand., en Obertus Ecama.

Vóór circa 100 jaar waren er 5 predikantsplaatsen (Herv. Godsd.) in de gemeente.

Men vond in de vorige eeuwen verscheiden vogelkooien in Schoterland.

---

b. *Opsterland (vroeger Upsterlandt.)*

Opsterland behoorde oudtijds tot Oostergoo. Vandaar

ook dat bijna nooit deze gemeente werd genoemd bij de krijgsbedrijven der Stelling- en Schoterwervers.

Men vond in de 16e en 17e eeuw hier buitengewoon veel houtgewas en wild.

Zoo worden genoemd „Rheen, Haesen, Vossen, ende wordender oock somtydts wilde swynen gesien. Mede iser menichte van Patrysen, Corhoenderen ende Snippen." Jaarlijks kwamen hier en in Smallingerland „vreemde Falekeniers om Falcken te vanghen."

Landbouw en veeteelt waren de voornaamste bronnen van inkomsten naast de verveningen.

Beets. De oude kerk, die St. Geertruid tot „patroonesse" had, pronkte eertijds met een zeer hoogen spitsen toren, doch deze is later aanmerkelijk verlaagd. Dit dorp moet zeer groot geweest zijn, en had in de Roomsche tijden een Dekenstoel.

Een fraaie Buitenplaats behoorde aan de Viersens; later hebben verscheidene Grietslieden uit het geslacht van Lyclama deze bewoond.

Beetsterzwaag. Hier waren vroeger twee Eigenerfde Staten Walrich en Fockens en een kerk met een hoogen stompen toren, zoomede twee „rogmolens."

Twee druk bezochte jaarmarkten werden reeds voor circa 300 jaren daar gehouden.

Olterterp had een kerkje met spitsen toren, gesticht ter eere van St Hippolitus. Midden op de heide vindt men een oud kerkhof aangeteekend, waarop een kerk stond, in lang vervlogen tijden. Niet verre van daar lag het buurtje Heidhuizen.

Ureterp. De kerk is gesticht ter eere van St. Peter en toen van een stompen toren voorzien. Hier was reeds vroeg een rogge- en wolmolen.

Siegerswold kreeg een kerk ter eere van St. Jakob, nabij den Buitenweg.

Bakkeveen zal misschien het oudste dorp in Opsterland zijn. 't Was vroeger een Uithof van 't klooster Mariëngaard, met een Kapel, gesticht door Siardus den vijfden, Abt, en heette toen Mariënhof.

De ingezetenen, door den roem van zijn Heiligheid bewogen, schonken hen zeer vele landerijen en venen.

Siardus regeerde van 1194 tot 1230. Omstreeks dien tijd moet de vervening onder Bakkeveen zijn aangevangen. Later zijn de veengronden door koop in andere handen overgegaan.

In 1231 woonde hier een vroom kluizenaar, Dodo genaamd.

Duurswolde prijkte eertijds met een kerk zonder toren ter eere van St. Jan, doch later kreeg het een toren. In oorlogstijden was dit dorpje wel eens met garnizoen bezet. (Spaanschen tijd). Niet ver van de roggemolen stond een wol- of vulmolen.

Te *Wijnjeterp* (Wijniterp van vroeger) was, gelijk ook te *Hemrik*, eertijds een parochie-kerk. Wijnjeterp had daarop een aanzienlijken kloktoren. Onder dit dorp was op het veen een „Kapelle", gewijd aan St. Bonifacius.

In 't begin der 16e eeuw is hier geboren Stephanus Sylvius, later Pastoor te Leeuwarden en te Groningen. Hij was uit geringen stand. Zijn liefde voor de studie was groot en hij werd door goede vrienden gesteund om zich te kunnen oefenen in verschillende talen enz. Sylvius was voor zijn tijd een geleerd man, „door eigen vernuft en leergraagte tot aanzien verheven".

De kerk zonder toren te Hemrik was gewijd aan St. Andries.

Te *Lippenhuizen* (vroeger Cobunderhuijsen) werd gelijk te Beetsterzwaag rechtdag gehouden. 't Had een kerk zonder toren.

Van *Terwispel* wordt gezegd, dat het vroeger het vruchtbaarste land was van de Grietenij, met veel bosch. De kerk droeg een stompen toren.

Hier werd veel uitgeveend. Aan den hooiweg stond voor eeuwen een molen. Meer noordelijk een oud kerkhof.

Kortezwaag. Dit dorp werd voor circa drie eeuwen reeds een vruchtbare streek genoemd, met goede venen. Hier was een Edelen staat Dekama, door dezen zelf bewoond. De kerk was zonder toren. Een molen stond aan den zuidkant van den weg. In de Kortezwaagster vennen staat op oude kaarten een oud kerkhof vermeld. Om een oude klok stond: Zijt gegroet beminde moeder, zalige Maria.

Gorredijk, werd oudtijds wel Goeredyk of Gordyk genoemd. Hiervan vinden we vermeld:

„Het vlek is omringd met eene graft, die eenigzins naar de wyze van eene verschaussing is gegraaven en voormaals buiten twyffel, behoort heeft tot de versterking rondom dit vlek aangelegd, in den jaare 1672, tegen den inval der Munsterschen."

Een drukke weekmarkt was hier, die toenam in 1758, toen een rijdweg naar Heerenveen werd aangelegd. Uit Schoterland, Oost- en Weststellingwerf, en zelfs uit Drente, kwam men hier ter markt.

De naam Gorredijk is, zoo meent men, samengesteld uit Goor, of Gor-en-dijk. Goor beteekent moerassig.

In 1683 werd hier een kerk gesticht, nadat men zich een 20 tal jaren in een hulpkerk of schuur had

beholpen. De grond van de nieuwe kerk werd door h.h. Compagnons geschonken. In 1698 gaven de Staten vrijheid om een eigen predikant te beroepen, met toezegging van een jaarlijks tractement uit 's Lands kas, van 100 Dukatons. Later werd het tractement verhoogd tot *f* 450 en nog later tot *f* 500. In 1735 werd de kerk vergroot.

Langezwaag, in de 17e eeuw of vroeger het grootste dorp in de gemeente, had een kerk zonder toren, ter eere van St. Matthaeus.

Luxwolde. Schotanus zegt daarvan, dat het wel zijn eigen stem onder de dorpen had, doch in dien tijd de kerk en het kerkhof van Gersloot moest gebruiken.

Omstreeks het midden der 17e eeuw werd Opsterland berecht door Martinus Fockens, Grietman. Bijzitters waren: Wibe Sijtjes en Boele Broersz, Secretaris: Saco Fockens.

Predikanten: Nicolaus Johannis Schuring, Joh. Matthaei, Joh. Menelai en Joh. Schuring. Ruim een eeuw later was het getal predikantsplaatsen 6.

---

c. *Weststellingwerf.*

In oude boeken vindt men van deze gemeente opgeteekend, dat er veel turf, hout en „acker-gebou" werd gevonden en in het oostelijk deel vooral veel bosch, waardoor de wildbaan er buitengewoon goed was voorzien van „Rheen, Hasen en de diergelijcke."

't Water der Linde deelt de gemeente in tweeën. Men mocht niemand aan wederzijden over den stroom „te

rechte beroepen"; daarom werd des Vrijdags het recht gesproken te Blesdijke en des Donderdags te Wolvega." (Schotanus.)

Elders vinden we, dat het vlek Kuinre met omliggende landen, onder den naam van Graafschap, aan Friesland behoorde, gelijk ook de „Friesche Broek", een streek lands ten zuiden van de Linde. Door den Bisschop van Utrecht is dit bij het verdrag der Stellingwervers bij Overijsel gevoegd.

Boijl, ook wel Beijl, had oudtijds een kerk zonder toren. Te Boekholt stond een wol- of vulmolen, te Ryssberkamp een korenmolen.

Noordwolde. Hier was eertijds veel veengrond. De kerk was zonder toren en er stond reeds in de eerste helft der 17e eeuw een korenmolen even buiten de buurt. Op de heide lag het gehucht Zandhuizen.

Finkega. Vroeger stond hier bij de kerk een spitsen toren van bijzonderen vorm. Wegens bouwvalligheid is de toren afgebroken in 1754. Hier werd eertijds veel turf gegraven. Een molen was niet ver van de kerk. Onder de 29 kloosters, die onder den Abt van Stuvoren stonden, wordt als het 18e genoemd *Fenchusen*, wat zou zijn Finkega.

Steggerde had een kerk zonder toren en er stond een molen aan den zuidkant van den „Heerenweg", vóór pl. m. 250 jaar. Dit dorp werd met Wolvega en omstreken, door een Minnebroeder bediend in de jaren voor de Hervorming. In 1839 is hier een nieuwe Roomsche kerk gebouwd.

Peperga. De kerk had van ondsher een hoogen spitsen kloktoren.

In 1672 lag hier Luitenant-Generaal van Aylva ge-

kampeerd met eenige kompagniën, „in wiens gezicht zeker Fransch Marquis zich verstoutte over de brug te rijden, 't welk de Friesche Generaal zoo euvel nam, dat hij denzelven tegen reed, en met een pistoolschot uit den zadel lichtte."

Op onde kaarten staat aan de Linde een kalkoven; niet ver van den kruisweg een korenmolen.

Blesdijke—Blesse. In 1413 werden de meeste huizen van Peperga en Blesdijke door den Bisschop van Utrecht verbrand. Men vond er later een korenmolen en de kerk was van een dikken, stompen kloktoren voorzien.

Nyeholtpade. Deze omstreken zijn van de vroegste tijden af bekend als zeer boschrijk. Men vindt van dit dorp o. m. aangeteekend: „De kerk deezes Dorps heeft een spits torentje, waarin twee klokken hangen: dezelve staat aan het einde van den Middelweg, die by Wolvega begint, en, door de buuren van Oldeholtpade loopende, by deeze kerk in den Buitenweg eindigt. In deeze kerk vindt men in Noordenmuur een gedenksteen, uit welks opschrift blykt, dat hier verscheiden Lyken uit het geslagt van *Lyklama à Nyeholt*, zich naar dit Dorp, als deszelfs stamplaats schryvende, begraaven zijn." Een sterk gebouw, Friesburg, stond hier vroeger, waarvan op een andere plaats melding is gemaakt. Een dorpsklok bevat: „In het jaar van ons heil 1598. Door anderen te dienen word ik verteerd."

Oldeholtpade wordt vermeld als hebbende een kerk met spitsen toren, hooger en zwaarder dan te Nijeholtpade, voorzien met twee klokken en uurwerk. Verder: „Ook heeft deeze toren op de hoogte van 't muurwerk, daar het spits, dat even als de kerk met Leyen gedekt is, een aanvang neemt, een fraaien omgang, van welken

men zo aangenaam een gezigt over de velden, bosschen, bouwlanden enz. heeft, als waarschynlyk ergens een in Friesland is. Op een heuvelachtigen grond staat een korenmolen."

Wolvega. De kerk — zoo staat geboekt — heeft een schoonen spitsen toren, een orgel, fraaie gestoelten, zitbanken en is met wapenen versierd. De klok in den kerktoren is in 1742 vergoten. Op den rand staat: ME. TE. CiT. Cornelus Crans. Het uurwerk draagt het jaartal 1633.

Niet ver van de kerk vindt men de schoone woonplaats der familie Van Haren, in welke de waardigheid van Grietman jaren lang is geweest; het huis is door brand vernield, doch weder opgebouwd.

Rinke van Lyclama, vroeger Grietman, stichtte „Lyklama Stins." In 1736 is de Stins op afbraak verkocht. (Teg. staat van Friesland 1785—1789).

Nog staat aangeteekend een Eigen Erfde staat, Baerd, en in het westen van het dorp een korenmolen.

Sonnega had oudtijds een kerk met spits torentje, dat later afgebroken werd „zijnde echter de school, 't Klokhuis met de klok en 't kerkhof nog in wezen." Dit schreef men voor ruim 100 jaar. Aan den buitenweg was een kerkhof, doch dit is al lang in een bouwkamp veranderd.

Oude of *Oldetrijne* verkreeg in 1629 een vaart van de Linde tot de Kuinder, en gegraven door Grietman Rinke van Lyclama. In 1748 werd in 't westen een vaart gegraven door Nicolaas v. Heloma. Dit dorp had vroeger een kerk zonder toren en er stond een korenmolen aan den zuidkant van den weg.

Te *Nijetrijne* is de kerk met een spitsen toren in 1750 afgebroken, wegens ouderdom.

Spanga had van ouds een kerk met een spitsen toren en ook een korenmolen, zoo ook vogelkooien.

Scherpenzeel mede een kerk met spitsen toren. Hier was vroeger een klooster onder den Abt van Stavoren.

Slijkenburg is afgebeeld met een schans. In 1701 en 1702 is de nieuwe dijk aangelegd.

Munnikeburen had een kerk met zeer hoogen, spitsen toren en een vogelkooi.

Oudelemmer (Oldelamer) eertijds een kerk zonder toren.

Te *Nijelemmer* (Nijelamer) is in December 1747, door een zwaren storm, een gedeelte der kerk omgewaaid en daarna de kerk geheel afgebroken. Op de zware dorpsklok stond o. a.: Tot Godes lof Er Ende Pris In Des Heeren Name. Gebenedit 1599.

Ook vindt men aangeteekend van *Nijeholtwolde,* dat de kerk is weggebroken in vroegere tijden en de Bargekopssloot, op oude kaarten vermeld, is vervallen.

Oldeholtwolde. Van dit dorp schreef men in de 18e eeuw, dat het in de vorige eeuw nog een kerk had aan den noordkant van den Weerdijk, maar die kerk is afgebroken, zijnde het kerkhof over.

Van *Teridzerd* wordt gezegd: „Dit dorp heeft ongetwijfeld zijnen naam gegeven aan het geslacht van Idzerda, hetwelk hier ten tijde der troebelen, een sterk Stins heeft gehad in het noordoosten des dorps, nabij de scheiding van Nijeholtpade, welk, na tweemalen afgebrand geweest te zijn, wederom werd opgebouwd door den Heer en Mr. Baerth van Idzerda, eerst Ged. Staat en naderhand Raadsheer in den Hove van Friesland, na welken hier nog twee Grietslieden uit dat geslacht hebben gewoond. Het oude Stins vervallen zijnde, is daar voorbij onzen tijd (laatste helft 18e

eeuw) een ander huis, wel van minder omtrek, doch in een meer hedendaagschen smaak opgebouwd door de familie van Terwisga, thans deze plaats in eigendom bezittende." (Tegenwoordige staat van Friesland 1785—1789).

De kerk was oudtijds zonder toren en de klok in een houten klokhuis gelijk te Nijeholtwolde.

In Weststellingwerf waren de parochikerken meest alle toegewijd aan de H. Maagd en Martelaresse Catharina. Hamconius zegt:

„Huic (*S. Catharinae*) Stellinkwarvia vicos.
Nomina ni fallunt, confecravere vetuftos."

Vertaald is dit:

„Aan deze (de H. Catharina) hebben, indien de namen niet bedriegen, de Stellingwervers hunne oude wijken toegewijd."

Het recht werd voor pl. m. 250 jaar in deze gemeente bediend door Grietman Dirk van Baard en zijne Bijzitters: Pier Pytersz; Geert Hendricksz en Jan Heynesz. Een plaats vacant.

Secretaris: Schelto Julius van Aytsema. I. U. D.

Predikanten waren: Henricus Horstenius, Herm. Luinga, Abelus Franekena, Joh. Cleyenburg, Bernardus Elgersma en Th. Ruardi. Later werd dit getal met één vermeerderd.

Gelijk elders is opgemerkt, was Friesland oudtijds verdeeld in de zeven Zeelanden. Tot het vierde behoorde Stellingwerf, Schoterwerf, Kuinderzijl, Giethoorn, Vollenhove, Steenwijk en een deel van Drente. Het geld

en de wapenen hebben deze plaatsen, uitgezonderd Stellingwerf en Schoterwerf, aan den Bisschop van Utrecht en Overijsel onderworpen. Schotanus zegt o. m.: „Stellingwerf en Schoterwerf, inzonderheid Stellingwerf, hebben de Friesche vrijheid door dapperheid en geluk der wapenen bewaard. Die van Stellingwerf wierden eertijds berecht door drie Stellingen of rechtbanken, gelijk blijkt uit de bulle van Keizer Frederik III, gegeven aan Douwe Sjaerdema. De Hertogen van Saxen hebben deze Stellingen in een vasten Rechterstoel en regeering veranderd. De eerste Grietman was Lammert Piers en na hem Lyckle Ebelesz Lycklema."

In de „Tegenwoordige staat van Friesland 1785—1789" wordt nog gezegd: „De naam van Stelling is daar nog hedendaags in gebruik, wordende diegeenen, welke elders den naam van Dorprechter dragen, hier Stellingen genaamd. Het wapen van Stellingwerf, vóór dien tijd nog Stallingweer, is een gevleugeld viervoetig dier van een zeldzaam maaksel, met een langen staart op den rug overgebogen en gekruld met twee ringen van letteren, in welker binnenste men las: *Juste judicate filii hominum!* (Oordeelt rechtvaardig, gij kinderen der menschen!) terwijl in den uitersten gelezen wierd: *Sigillum universitatis terrae Stellingewar.* (Dit is het zegel van geheel Stellingwerf.)

Het wapen is voor beide gemeenten gelijk, alleen dit verschil dat het in Weststellingwerf naar den linker- en in Ooststellingwerf naar den rechterkant ziet.

Mede zullen we hier vermelden, wat van den naam *Zevenwouden* of *Zevenwolden* wordt aangeteekend gevonden.

„Bij ouds en reeds onder de Saxische regeering, waren

onder den naam *Zeven-Wolden* begrepen: Doniawerstal, Lemsterland, Gaasterland, Ængwirden, Schoterland, Utingeradeel en Haskerland. Opsterland was toen onder Oostergoo en de Stellingwerven behoorden oudtijds niet tot Friesland, maar tot Overijssel.

In het *Landboek van Martena*, bij de opgave der jaartaxen, vindt men zulks vrij duidelijk, en bijzonder verdient daarop te worden nagezien *Charterb. II D.*" Later zijn dus Opsterland en de Stellingwerven bij de Zevenwolden gevoegd.

„Volgens een oud verhaal", zegt Hamconius, „heeft op de vanen der Zevenwolders *St. Michiel* afgebeeld geweest."

---

d. *Ooststellingwerf.*

Uitgenomen het midden van deze gemeente, de streek naar Makkinga en de molen te Oud-Appelscha, is de oude kaart geheel bont geteekend met veen- en heidegronden. Langs de stroomen is niets, zoodat dit als hooiland moet worden aangemerkt.

In 1733 is een scheidingsgreppel tegen Drente gegraven, welke is voltooid in 1737.

Bij gebrek aan kanalen was het getal wegen in de gemeente groot.

Voor de jagers waren de omstreken zeer voordeelig. De wildbaan was ruim voorzien. Vóór omstreeks 150 jaar werd de laatste jacht nog gehouden op wolven, tusschen Haule en Weper. Zeer vele landerijen behoorden vroeger aan enkele personen. Door verkoop is dit in latere jaren iets anders geworden.

Oldeberkoop. De kerk is domsgewijze gebouwd en zal ongeveer 700 jaar oud zijn. Hierbij stond een hooge, stompe toren, welke in 1585, toen de Spanjaarden weder in deze streken strooptochten hielden, door dezen is ondergraven, waardoor hij ter aarde stortte. Ook was die toren domsgewijs gebouwd. De nog aanwezige torenklok is vergoten ten tijde dat waren: L. J. Willinge, kerkvoogd. E. v. d. Ley, Predikant. N. Knoch, Grietman.

Een fraaie buurt was bij de kerk, met een groen plein in het midden, waarop de schoone huizing van de familie van Hubbeling een aangenaam uitzicht had. Eertijds stond, ten zuidoosten van de kerkbuurt: „Lyklama Stins." Dit fraaie gebouw was uit het water opgetrokken. In 1672 is de „Stins" door de Munsterschen vernield. Men liet haar door middel van buskruit in de lucht springen. Aan de „bruglaan" stond een korenmolen. Een viertal vogelkooien werden gehouden.

Onder dit dorp behoort van ouds Deddingabuurt en de schans Bekhof.

Schotanus zegt: „Een welbebouwd dorp met twee schoone jaarmarkten, d' eene des Vrijdags voor Pinkster, d' ander den 26 Augustus." Dit was dus omstreeks het midden der 17e eeuw.

Nijeberkoop. Hier stond vroeger een kerkje zonder toren en een school.

Makkinga. Ook hier was eerst de kerk zonder zonder toren. In 1775 is zij herbouwd en zijn grafsteenen daarin overgebracht. Volgens overlevering zijn de torenklokken te Makkinga gegoten, zoo ook een zilveren schel, met den naam J. Schurer 1776. Men had hier eertijds een bierbrouwerij.

In de Middelburen stond vroeger een „Eigenerfde Staat" (Stins) van Lyclama. Door Schotanus à Steringa wordt van een tweede melding gemaakt in het dorp. Aan den weg naar Donkerbroek was een vulmolen geplaatst; te Twijtel reeds de korenmolen.

Ongeveer bij de Vossebosch hebben vroeger huizen gestaan, of schijnt het land in cultuur te zijn geweest. De ligging van den grond geeft aanleiding tot dit vermoeden.

In „De Harken" stonden eertijds huizen en was een groot terrein achter „de Boschplaats" ongetwijfeld bebouwd. Veneburen is een oud buurtschap onder dit dorp.

Het recht werd oudtijds in Makkinga gesproken. In de 18e eeuw was in de oude woning van T. Poort (Middelburen) het gemeentehuis.

De plaatsnaam is verschillend geschreven. Zoo vindt men: Maccum en Mackinga, waarschijnlijk afgeleid van Macca, de naam eener vrouw. Wordt met *Marchnesse* ook Makkinga bedoeld, dan stond hier vroeger een klooster onder de Abdij van Stavoren.

Donkerbroek had eertijds een kerk zonder toren. Later is er een toren op gebouwd. In 1766 werd hij door den bliksem getroffen en zwaar beschadigd.

Op een kaart van de 17e eeuw, staat een molen aan den zuidkant van den weg naar Haule en aan den noordkant een tweede; aan de grens de schans Breeberg.

„De Russchen" staat aangeteekend in die dagen, met een 4-tal huizen; circa een eeuw later met 2 woningen. Van het oude kerkhof wordt de plaats (bij den balkweg) aangewezen, doch niets naders vermeld. De overlevering zegt, dat daarop een kerk heeft gestaan. Tijdens de verschillende oorlogsbedrijven in deze streken, werd in dit dorp veel vernield.

Het opschrift van een der klokken, hangende in een houten toestel bij de nu Herv. Kerk, luidt: „*Jhesus Maria Johannes wou fudere Gherardus Schuenborch qz. Johannes anno domini MCCCCCXX.*" In een handschrift, dato 1608, wordt Donkerbroek genaamd: Broek. Nog komen onder dit dorp op oude kaarten voor: Langemeer, Moddemeer, Schansmeer, Groot en Klein Waskemeer, 't Oud leger en Paalemeer.

Haule is een oud dorp en had eertijds een kerk zonder toren. Vele buitenlandsche Valkeniers kwamen hier valken te vangen, om die tot de beroemde valkenjacht te gebruiken. (Men denke aan Valkeniershutte hierna.)

In 1503 was de zomer zeer heet en droog. Er ontstond een groote brand in de venen en bosschen tusschen Bakkeveen en Haule, waarbij ook vele veldvruchten werden vernield.

Voor circa 200 jaar behoorden vele gronden en plaatsen aan de familie Lyclama. De venen werden daar later afgesneden en mansaal gehouden, in „compagnie." Later ontstond door de vervening Haulerwijk of Haulewijk = wijk van Haule.

Op oude kaarten ziet men onder Haule de plaats Kondenburg; in het noorden tot de grenzen: Swartwater, Valkeniershutte, Steenpoel, Galgenberg en Mattemeer, op de grens Mansmeer.

In „Oudheden en Gestichten" (Van Rijn) vinden we:

„Haula. De kerk van dit dorp, dat onder Stellingwerfs Oosteinde gelegen is, moest den Proost van *St. Jans* kerk 12 schilden betalen."

Haula behoorde onder het Dekenschap Jorwert. De tegenwoordige torenklok is gegoten ten tijde dat J. A. Willinga Grietman was van Ooststellingwerf en Th. J.

v. d. Ley, K S. Hofstee en E. M. ten Hoor kerkvoogden te Haule, wat op de klok is vermeld. Vroeger stond er een klokhuis met twee oude klokken.

Oosterwolde. Dit werd vroeger het grootste dorp genoemd door de talrijke gehuchten waarmede het is omringd. Zoo staan van ouds opgeteekend: Prandinga, Nanninga, Steenge, Rikkenga, Jardinga, Loohuis, Schrappinga, Weperen, Knolle, de Poel, de Pol, Klazinga, Sikkenga, Madhuizen, Venekoten, Boekhorst, Terhoore, Kampen, Buttinga, Hoog- en Laagduurswolde.

Twee korenmolens heeft men er oudtijds gehad, als de Oostermolen op Molenbult (de Pol?) bij de oude Wepertil en de Veenmolen op de z.g. Molenpolle.

De oude kerk was zonder toren. Zij werd bouwvallig, is in 1735 afgebroken en daarna herbouwd. In 1801 is de toren op de kerk geplaatst. Boven de deur der kerk leest men: „In het jaar 1735 is dese kerk geboüt, onder het Gesag van den ..... wel .... den .... Daniel de .... Lyclama a Nijcholt G .... over Stellingwerf Oosteynde mede ..... van Friesland etc. etc. etc."

Waar hier punten zijn geplaatst, zijn de letters vermoedelijk in den Franschen tijd van den steen gekapt.

Op een anderen steen staat: „1735 is dese kerk herbouwt en de eerste steen gelegt door Christoffeltie Brouwer in der tijt als Jakob Brouwer out Capn Lt ten dienst van den Staat Administreerende kerkvoogd was dien in Sep. 1737 overleden is in den ouderdom van 75 jaren en tot gedagtenis hier ingeset door Gysbortus Gasiniet."

Naast de deur der kerk hangt een zonnewijzer met de letters B. H. P. = Berend Hendriks Prakken; in 1789 werd hij benoemd als Dorprechter.

Men vindt hier nog een Doopfont uit den Roomschen tijd. Het zware voorwerp staat tegenwoordig in den tuin der Pastory.

Van oudsher hangen de dorpsklokken in een houten klokhuis bij de kerk.

De z. g. groote klok is — zoo men wil — te Klazinga gegoten en heeft tot randschrift: „*defunctos plango, fulgura frango vivos voco, vox mea, vox vitae, voco vos ad sacra, reinte Hermun mi ghegote heeft.*" Vertaald beteekent dit: „Ik beween de overledenen, ik verbreek de bliksems, ik roep de levenden, mijne stem is de stem des levens, ik roep u tot het heilige."

Het tweede randschrift luidt: „*Maria bin ick gheheten, dat kerspel tot Oosterwolde lit mi gete, anno dom.* 1495." Aan den eenenkant bevindt zich een Christusbeeld aan het kruis, met twee vrouwenbeelden ter wederzijden. Boven het kruis de letters I. N. R. I. Aan den anderen kant een moeder Godsbeeld met het opschrift: *Ave Maria gratia.* De andere, kleine klok, is te Enkhuizen gegoten en dateert uit de 18e eeuw.

De landen ten noorden van het „Kleindiep" staan aangeteekend met den naam: Oosterwolder Kampen; aan het „Grootdiep" met Noorderkampen.

Vele der omliggende buurten moeten zeker meer bevolkt zijn geweest dan tegenwoordig, daar het als het grootste dorp staat vermeld en de tegenwoordige bebouwde kom in hoofdzaak van de laatste eeuw is, enkele panden natuurlijk uitgezonderd. Bij overlevering wordt verhaald, dat in den omtrek van de Knolle eenige huizen hebben gestaan, wat nog aan enkele teekenen, als verdeeling van den grond in kleine kampen — „gorens" — is na te gaan. Zoo ook zou Weper meer bebouwd

zijn geweest. Omstreeks 1860 werd daar een behuizing afgebroken (eigenaar nu wijlen Klaas Koops) van anno 1311. Nog is daar een boerenbehuizing, bewoond door H. L. Koopmans, met een bijzonderen gevel of voormuur, ter dikte van twee steenen en als met een poort ingemetseld. In den gevel staat het jaartal 1601. Men wil dat dit een klooster is geweest, doch nergens vinden we daarvan iets vermeld.

Vermoedelijk zal de plaats tot de kloostergoederen hebben behoord en vandaar wellicht die bijzondere bouworde.

Ouden van dagen weten nog te verhalen, doch ook weer volgens overlevering, dat vreemde troepen te Weper bivak hielden, wat den boeren menig rund kostte. Omtrent den tijd is men onzeker.

Op de „Bentemaden" was eertijds een steenbakkerij en op het oost van Oosterwolde bij den weg naar de „Kuiperstreek", eene leerlooierij, zeker beide op kleine schaal gedreven.

Volgens de oude kaart, vermeerderd uitgegeven door François Halma, 1718 zijn in de omliggende buurten verscheidene stemmende plaatsen met huizen geweest.

In het dorp vinden we aangeteekend als „stemmende plaatsen" o. a. „de Weeme", thans woning van het hoofd der school; „het Veentje", thans woning van M. Veldman en op het Oost van 't dorp een drietal plaatsen. De stemmende plaatsen worden althans juist daar aangeduid waar het „Veentje" en de „Weeme" nu zijn en zeker zullen ook oudtijds die plaatsen het zijn geweest.

Het logement „de Gouden Klok" is van zeer ouden datum. Het benedenhuis dateert van 1647.

In de „Tegenwoordige staat van Friesland, 1785—1789" vinden we o. m. aangeteekend van Oosterwolde: „Bij de kerk vindt men eene dubbele buurt en daarenboven in den omtrek veele huizen van naam, ten blijke dat hier weleer veele vermogende en aanzienlijke familien hebben gewoond."

De schrijver leidt dit voornamelijk af uit de vele buurten, die Oosterwolde omringen en meent, dat sommige daarvan door rijke familien zijn bewoond geweest.

Van één voornaame, zoo men wil oud-adelijke familie, is iets bekend, n.l. de familie Gasenjet of Gasinjet.

Uitgebreid moeten de eigendommen zijn geweest van deze familie. Zij strekten zich uit van de Tjonger bij Jardinga tot aan het Hoogeveen te Appelscha, zoo meldt de overlevering. De huize „Oostenburg" is door haar gesticht. Door Paulus Gasinjet werd die heerlijkheid „Oostenburg" genoemd. Vóór dien tijd was het „Bareldsburg." Tot aan Jardinga bijna, zijn schoone bosschen en wandelpaden aangelegd geweest, waarvan nog sporen zijn te ontdekken.

De vaste bank in de kerk, „de oude stoel" genaamd, werd door een der familieleden van Gasinjet daarin geplaatst. Hij liet die bank of „stoel" overkomen uit Hoorn en zij werd langs de Tjonger — bij gebrek aan beter scheepskanaal — naar Oosterwolde gevoerd. In 1830 is „Oostenburg" verkocht en werd voor het strijkgeld, dat daaraan werd verdiend, (*f* 360) „de stoel" aangekocht door J. L. Koopmans en M. L. Koopmans, terwijl Sj. van Rozen deelgenoot werd voor een derde.

Van de nakomelingen der familie Gasinjet is geen enkele hier meer woonachtig en de vastigheden zijn, in den loop der tijden successievelijk verkocht.

Bij besluit van 18 Dec. 1811 werd benoemd tot Maire in de gemeente: Paulus Gasinjet en tot Adjoint-Maire: Andries Jans.

In 1812 (9 Januari) werd A. B. Prakken tot Maire benoemd.

Leden van den Municipalen raad waren toen: Barteld Egberts, Hendrik Hattums, Wilt Alberts v. d. Molen, Jan Jans Gorter, Tomas Jans, Jan Libbes Dijkstra, Albert Beerends Prakken, Andries Sjoerds, Lense Jans en Lubbert Thennis.

In 1789 werd B. Prakken (de vader van A. B. Prakken voornoemd) gekozen tot Dorprechter. Het stuk daarop betrekking hebbende, luidt als volgt:

„Tinco Martinus Lyclama a Nycholt, Grietman over Stellingwerff Oosteijnde. Alsoo door vrijwillige resignatie, van den Dorprechter Jan Lamberts het Dorpregtersambt van Oosterwolde is komen te vaceeren, is 't dat bij mij Grietman, na voorgaande aanschrijvinge, huiskondige, klokkleppinge, stemminge en Nominatie van drie gequalificeerde personen, met name Beerent Prakken, Berent Jannes van Campen en Jannes Jans, tot 't vacante Dorpregters-ampt, bij de ingesetenen aldaar, in hare dorpskerke op den 28 Januarij 1789 en overbrenginge op den 30 Januarij 1789 gedaan, alles ingevolge 's Lands Ordtie, waar uit 't midden van voorsz: drie personen tot Dorpregter van Oosterwolde is verkozen en genomineert, gelijk verkiese, en Nominere door kragte desis de E. Beerent Prakken wonende tot Oosterwolde, en dat op de Emolementen en profijten daartoe staande met belastinge aan de ingesetenen aldaar, om hem voor haren dorprechter te erkennen. Om alles wel en getrouw te

bedienen. Hij Berent Prakken gehouden sal wesen den Eed van getrouwigheit in handen van mij Grietman te Praesteren.

In kennisse mijn Handt en zegül actum den 16 Februarij 1789.

(Get.) T. M. Lyclama a Nyeholt.

Op hüeden den 16 Februarij 1789 heeft Berent Prakken den Eed van getrouwigheid gepraesteert als Dorpregter van Oosterwolde actum uts: In kennisse van mij secretaris,

(Get.) A. v. Riesen."

Fochteloo. In de oude stukken wordt dit dorp Vochtele genoemd.

Men vindt daarvan aangeteekend „dat er een dijk, Leydijk is gemaakt, om het afloopende water te keeren, dewijl hetzelve anders het dorp zou overstroomen. Niet verre van de kerk is een waterlossing, de Vogelrijd genaamd, welke uit de Veenen spruitende, tegen den Leydijk stuit; doch vandaar onder den grond doorloopende, een half kwartier uur gaans verder weder te voorschijn komt en zich eerst in 't Groot Diept en daarmede in de Kuinder ontlast."

De kerk, zonder toren, werd bouwvallig en is omstreeks 1832 afgebroken. Het terrein is nog op de begraafplaats zichtbaar.

Fochteloo, kerkelijk gecombineerd met Oosterwolde, had om den zevenden Zondag preek.

Aan de overzijde van het Grootdiep, waar de Vogelrijd in het diep stroomt, stond eertijds een molen.

Bij overlevering wordt verteld, dat dit dorp meer bevolkt is geweest, doch later verminderd tot op 13 boerenplaatsen. Ook meent men, dat er vroeger een

klooster heeft gestaan „op het Zuid." Dit krijgt meer schijn van waarheid door de beschrijving van „Focke Sjoerds" in zijn jaarboeken, waar hij opnoemt de kloosters onder den Abt van Stavoren. Zoo noemt hij „*Futhne,* wellicht Fochtelen in Stellingwerf Oosteinde." Nadere bijzonderheden worden daaromtrent niet vermeld.

Een zeer oude woning, waar de balken kruislings in lagen, was hier, in 't begin dezer eeuw nog in goeden staat. Nog vindt men hier vele oude voorwerpen uit de 16e en 17e eeuw, benevens de overblijfselen van een oerwoud.

Appelscha, vroeger Appelsche.

Wanneer hier melding wordt gemaakt van Appelscha, is het alleen van de oude buurt, z.g. Oud-Appelscha.

De Veenkolonie Nieuw-Appelscha is van veel later datum, en daarvan zal op een andere plaats worden gesproken.

Appelscha bestond oudtijds uit Ter-Wisga of Terwisga, Ækinga en Hoog-Appelsche, nu meer bekend onder den naam van „Boerestreek", en één huis op het hoogveen, genaamd „Hoogeveen", dat voor eenige jaren is afgebroken.

Er stond bij of nabij Terwisga een kerk met een hoogen stompen toren, dus met een anderen toren dan die welke voor korte jaren is afgebroken. De oude torenklok, nu in een klokhuis bij de kerk geplaatst, dateert van MCCCCXXXV.

Terwisga had vóór eeuwen een burcht, die halsrecht voerde. (Onder halsrecht moet worden verstaan het recht om lijfstraffen te mogen toepassen voor alle voorvallen.)

Jammer genoeg kunnen we niets naders daarvan opdiepen. Bij overlevering wordt medegedeeld, dat de burchtheeren van Terwisga tegen de Stellingwervers een veldslag hebben geleverd in de Kiefmaad, doch waarom en

wanneer, is niet bekend. Zelfs geen spoor van dat geslacht is overgebleven, althans het is ons niet gelukt dit te ontdekken.

In 't westen van dit dorp stond weleer een klooster van de Remonstreit-orde, „Werelds Licht" genaamd. Volgens Sibrandus Leo is het verplaatst naar de „Ommelanders, en den kruisbroeders ingeruimd." Als plaatsnaam wordt *Schermer* genoemd.

In de 13e eeuw behoorden eenige landerijen en een huis onder Appelscha aan de Abdij van Runen (Ruinen in Drente).

Door zekere weduwe Eueze van *Ostwalt* (Oosterwolde?) werden die bezittingen daaraan geschonken. Haar man, Nicolaas, was in het *Heilige Land* gestorven. Zij hadden eene dochter, Ide of Ida, die als non in het couvent te Ruinen was opgenomen. — Ook begiftigden een zekere Bernard en zijne dochter, Lummoda of Lumme, genoemd couvent met de tienden van twee huizen en bijbehoorende landerijen onder Appelscha gelegen, wat blijkt uit een brief van het jaar 1246. Bernard en dochter hadden „den geestelijken staat omhelsd" en zich in het klooster te Ruinen begeven.

Deze aanteekeningen, zoo ook de brief van 1246, komen voor in „De voorm. kloosters in Drenthe", door Magnin.

In bijna alle oude geschiedboeken worden de Zandduinen vermeld „in welke vele konijnen plagten te wonen" en staat het stuk land, de Broek, in de heide gelegen, aangeteekend.

Het schoolgebouw stond niet ver van de oude kerk; de onderwijzer moest in „den Franschen tijd" mede de Fransche taal onderwijzen. Eertijds had Oud-Appelscha een steenbakkerij.

Gelijk nog heden ten dage, stond voor circa 300 jaar de roggemolen alleen op het ruime veld. In die omstreken schijnt in jaren her geen verandering te zijn gekomen.

Langedyk of *Langedijke*.

Hier stond vroeger een kerkje zonder toren, doch dit is nu al vele jaren afgebroken geweest. Ook was hier een molen, naar men wil, een vul- of wolmolen.

In oude tijden staan de wegen van Langedijke naar Terwisga en van Terwisga naar Boekhorst, geheel met boomen beplant afgeteekend.

Elsloo had in oude tijden een kerk zonder toren en er behoorden onder dit dorp buurten en plaatsen van naam. Zoo worden genoemd Tronde en Zuidhorn; ook vond men hier de stamhuizen van Frankena en Portinga. Vermoedelijk zijn dit „Eigen Erfde Staten" geweest, zoo men die vroeger op verschillende plaatsen aantrof. In de geschiedenis en op oude kaarten, worden niets meer dan de namen aangeduid.

In het midden der 17e eeuw werd Ooststellingwerf berecht door den Grietman Philibertus Lycklama van Nycholt. Bijsitters waren: Luytjen Foppes, Johannes Martens. Één plaats ledig. Secretaris: Jaelius Swaga. Predikanten: Joh. Wisman, Gerardus Holtrop en Bernardus Holtrop. Voor ruim 100 jaar was het getal predikanten 4.

Een Stellingwerver van geboorte — het dorp wordt niet genoemd — zekere Petrus Talpa, was geneesheer te Sneek en te Leeuwarden.

In „Oudheden en Gestichten" lezen we daarvan: „Hij was van gevoelen, dat de kracht der geneesmiddelen niet zoo zeer moest getoetst worden aan de ondervinding, gelijk de artsen, die op de ondervinding te werk gaan, doorgaans doen, maar aan de reden. Daarom heeft hij ook een boek of Samenspraak geschreven, onder den titel *Empericus* of *Indoctus Medicus* (Kwakzalver of ongeleerde Arts.) Nog heeft hij een kort doch stekelig schimpdicht geschreven, 't welk hij *Exilium Empyricorum* (Ballingschap der Kwakzalvers) noemde." Hij leefde omstreeks 1600.

Een der Grietmannen van Stellingwerf was Marcus Lyklama a Nyeholt. Hij was van geboorte een Fries, had te Heidelberg en elders in de rechten gestudeerd, was Hoogleeraar te Franeker, en naderhand raadsheer van Staat en Grietman van Stellingwerf. Hij was Ridder van *St. Marcus.* Dit Ridderschap werd hem geschonken door Marcus Antonius Moresius, „die het ampt van Gezant, wegens de doorluchtige Republyk van Veneetzie, bij de Hoogmogende Staaten der Vereenigde Nederlanden bekleedde."

Het „Ridderslaan" kwam veel voor in vroeger dagen, doch is gestadig afgenomen. Juist door het afnemen van het schenken van Ridderorden aan onderscheidene personen, kwamen die van sommige vorsten onder den naam van een Heilig persoon of een of ander zinnebeeld, meer in aanzien. Omstreeks de 12e eeuw zijn de eerste Ridderorden ingesteld geworden, voor zoover men in de geschiedenis kan nagaan.

De Godsdienst in vroeger jaren.

De Christelijke Godsdienst is in de 7e eeuw voor het eerst onder onze heidensche voorouders gepredikt. Sommigen stellen het optreden der Evangeliepredikers vroeger, doch met eenige juistheid kan dit niet worden vermeld.

In 't begin van de 7e eeuw werden hier reeds één Aartsbisschop en zeven Bisschoppen geteld. Een zeker klooster was toen gesticht waarin *2000* monniken verblijf hielden.

Het land der Friezen werd als bezaaid met zendelingen enz. uit Rome.

De predikers ondervonden gedurig grooten tegenstand bij de afgodische voorvaderen, doch door met volharding en wilskracht voort te arbeiden, kregen ze meer vasten voet in het Noorden.

Een groot kerkelijk geschil ontstond over den tijd wanneer men het Paaschfeest moest vieren.

Paus Honorius schreef omstreeks 635 aan de Schotten over eene overeenkomst in deze zaak, hen ernstig vermanende, „niet te denken, dat zulk een klein hoopje volks aan de einden der aarde wijzer waren dan de aloude en hedendaagsche kerken, door de gantsche wereld; en geen ander *Paaschfeest* te vieren, tegen de uitrekeningen en besluiten van de bijeenvergaderde Priesters der gantsche Kerk."

Naar men wil werd in 742, onder voorzitterschap van Bonifacius, de eerste groote kerkvergadering gehouden, die door afgevaardigden uit al de bekende oorden der wereld werd bezocht.

Het bijgeloof was in die dagen groot en de kerk had er zeer tegen te strijden. Van uit de heidensche tijden bleven lang over „bijgeloovige Offerhanden voor de dooden, voorzeggingen door het lot, waarzeggingen, bijgeloovige bewaarmiddelen, vogelwichelarijen, 't zij tooverijen of offerhanden, die op een heidensche wijze onder aanroepinge van de Martelaren en Belijders bij de kerken gedaan werden."

Over de kerkegoederen worden al spoedig beheerders aangesteld, die den naam van Advocaten droegen.

Den geestelijken in Friesland waren in het z. g. *Syndriucht* of kerkelijk recht, wetten voorgeschreven, waaraan zij zich moesten houden. De Deken, die door den Bisschop of zijnen gevolmachtigde op de gewone *Synd*, of kerkvergaderingen moest worden bevestigd, mocht geen „Uitlander of Vreemdeling, maar een ingeboren vrij en Welgeboren Fries zijn." Onder het Dekenschap van *Hoog-Wagenburg,* zegt Foeke Sjoerds in „Oud en Nieuw Friesland," behoorden o.a. de plaatsen: Haule, Oudehorne en Nijehorne.

Onder *Neder-Wagenburg* worden drie plaatsen genoemd, die men niet weet aan te wijzen, n.l.: *Derdenge, Æsterhey* en *Follehoge.*

Van ouds stonden ook de Abten of oversten der kloosters onder het beheer der Bisschoppen.

Het getal kloosters was in deze provincie zeer groot, voornamelijk in Oostergoo en Westergoo. Vele landerijen werden daaraan geschonken, waardoor het groote getal Monniken, Nonnen, Bijgynen, Kanonniken enz. rijkelijk van de inkomsten kon leven. Verwonderlijk milddadig bleken onze voorouders te zijn.

De levenswijze van vele kloosterlingen liet veel te

wenschen over, wanneer men oude geschriften mag gelooven.

Foeke Sjoerds deelt o. a. mede, „dat in de Middeleeuwen de Geestelijken gemeenlijk geteekend zijn als: „overgegeven aan den buik en wellust, slaven van den wijn, vaardig tot alle schelmstukken; geschorene hoofden, altijd dronken door al te groote overdaad, dertelen, godloozen, onder voorwendsel van Godsdienst, alle booze stukken aanvangende, achtende dat onder 't deksel van de kap alles aan hen geoorloofd was."

Inzonderheid behoorde tot de Friesche vrijheid het aanstellen van Priesters en kerkelijke personen.

De Friezen, wegens hunne kuischheid beroemd, zegt Foeke Sjoerds, in navolging van vroegere schrijvers, waren tegen het ongehuwd leven der Priesters, en velen hunner hadden ook eene vrouw en kinderen, „waardoor ze niet alleen der gemeinten aangenamer waren, maar ook zelfs voor vele zonden bewaard werden, die elders onder de kerkelijken vrij gemeen was; waardoor ook Paus Pius II oordeelde: dat, daar, om groote redenen der Priesteren het huwelijk ware verboden geweest; nu, om veel gewichtiger oorzaken, de huwelijken behoorden toegelaten te worden. Want velen — zegt hij — zouden in een getrouwd Priesterdom behouden worden, daar zij buiten het huwelijk verloren gaan."

Gemeenlijk waren de kerkelijken zeer heerschzuchtig, waarvan in de oude geschiedenis vele voorbeelden worden medegedeeld.

In rechtszaken hadden zij bij anderen veel vooruit, als meer ontwikkelde personen. Sommige kloosters werden kweekplaatsen van wijsheid en waarheid genoemd.

Vele geleerde en oprechte mannen zijn er uit voortgekomen.

Al vroeg vond de leer der Hervormden ingang bij de Friezen. Het getal Bijbels was omstreeks het jaar 1300 echter nog zeer gering. Dit bleef nog vele jaren zoo. In de geheele Bibliotheek van Filips van Bourgondie, Bisschop van Utrecht, die in 1524 overleed, werd maar één kleine Bijbel gevonden. Het getal „beuzelschriften en dromeryen" die men den onontwikkelden in handen gaf, was aanzienlijk in die dagen. De onkunde was groot bij het volk, ook bij sommige geestelijken. Die het „Onze Vader", de „Geloofsartikelen" en de „Tien Geboden" kon opzeggen, werd voor een goed Christen gehouden.

Tot in het jaar 1300 was de Friesche taal de eenige in Friesland, die werd gesproken en verstaan en we vinden dan ook het „Onze Vader" enz. in het oud-Friesch opgeteekend. Het luidt als volgt:

Ws haitá, dw derstu biste yne hymil.
Dijn name wird heiligt.
Dijn rijk to komme.
Dijn wille moet schaen, op 't yrtryck as yne hymil.
Ws deilijr brae jou ws jwed.
In veriou ws ws schylden, as wy vejae ws schijldners.
In lied ws naet in versieking.
Din frij ws vin it qwaed.
Din dijn is it ryck, de macht, in de heerlyckheyt, yn yewicheyt.
So moet tet wese.

De vertaling der tien geboden uit het Friesch luidt:

Dit was het eerste Gebod.

Uw God is eenig, de Schepper van Hemel en Aarde; Hem zult gij dienen.

2e.

Gij zult uwes Gods naam niet ijdel noemen, en verder zijn u hier mede verboden alle meineeden.

3e.

Gij zult vieren den heiligen Zondag; want God heeft gerust toen hij geschapen had Hemel en Aarde: daarom zult gij gaarne vieren den heiligen Zondag.

4e.

Gij zult eeren uwen Vader en uwe Moeder, opdat gij des te langer moogt leven.

5e.

Gij en zult geen manslag doen.

6e.

Gij zult geen hoererij noch overspel bedrijven; bovendien zult gij met uwe echte vrouwe Godzaliglijk leven.

7e.

Gij en zult geen dieverij doen, ende en zult niet nemen uwes mede-Christens have of goederen, die u volgens recht niet geworden mogen.

8e.

Gij en zult geen onwaar getuigenis geven.

9e en 10e Gebod.

Gij zult beminnen uwen Schepper met een rein harte, en uwen mede-christen gelijk u zelven. Deze twee Geboden sluiten in alle andere Geboden.

In 1561 werden door Pius IV de plaatsen aangewezen, welke onder het Friesche Bisdom Leeuwarden behoorden, opgericht onder de regeering van Paus Paulus IV. In de lange lijst van plaatsnamen komen voor o.m. in Oostergoo: Swage, Beetz, Beetserzwage, Olterterp, Sygerswolde, Bakkefeen, Wyngeterp, Henryk, Co-

bunderhuysum, Wispel, Kortezwage, Langezwage, Oldega, Nijega, Opeynde, Noorderdragten, Zuiderdragten enz. In Zevenwolden o.a.: Jobbega, Schuringerga, Nyehorn, Katlyk, Brongerga, Oldeschoten, Nieschoten, Rottum, Delfsterhuysen, Oldeberkoop, Nyeberkoop, Makkinga, Dombroek, Oosterhaule, Langedijk, Oosterwolde, Foechtinge, Appelsche, Esloe, Wolvega, Nyetryne, Oldetryne, Spangen, Scherpelzeel, Munkebuuren, Oldelemmer, Nyelemmer, Nyeholtpade, Opteritsert, Oldeholtpade, Boul, Noordwold, Finkega, Steggerden, Peperga en Blesdyk.

In de laatste helft der 16e eeuw ging de Hervorming in Friesland snel vooruit. Niet alleen hielden de Gereformeerden al in de eerste helft dier eeuw stille vergaderingen, „Godsdienstoefeningen," maar deze werden zelfs openlijk gehouden, hoewel men zich uit vrees voor de vijanden meermalen gewapend derwaarts begaf.

Een lange lijst van geestelijken wordt vermeld, die omstreeks 1566 uit de Roomsche kerk tot die der Hervormden over gingen. Uit den omtrek vermelden we: Johannes Johannes, pastoor te Drachten; Jacobus Gelmeri, pastoor te Beetsterzwaag; Jacobus, pastoor te Ureterp; Regtnems, pastoor te Nyeholtwolde en Johannes, vicaris te Lemmer.

In 1579 werd de Hervormde leer door 's Lands Staten bevestigd bij plakkaat van 15 November en daarna werden van alle zijden nieuwe leeraren aangesteld.

De tractementen, die de predikanten in die dagen ontvingen, waren zeer gering: *f* 300 à *f* 450 's jaars. Later werden deze verhoogd, doch zij bleven niettemin klein.

't Was in de eerste dagen der Hervorming een troebelen toestand, zelfs werden de predikanten uit Friesland verbannen (1567). — Geleidelijk ging echter de Hervorming vooruit en in den loop der tijden zijn de toestanden te dien opzichte veranderd, zoo ons de geschiedenis leert.

Van de Zeden, Kleederdracht, Regeering enz. der oude Friezen.

De oude Friezen, (van Duitschen oorsprong zijnde), waren sterk van gestel en lang van gestalte.

In de eerste tijden bestond de kleeding enkel uit beestenvellen, alleen ook maar voor volwassenen. Kinderen liepen geheel naakt. Deze vellen werden met een zeker vocht van zeedieren beschilderd. De aanzienlijksten onderscheidden zich al spoedig door een meer passend kleed. De rok werd met een gesp om den hals vastgemaakt, soms ook met een doorn. De vrouwen hadden bijna dezelfde kleederdracht als de mannen, met uitzondering, dat zij een beschilderd linnen hoofddeksel droegen; hals en armen bleven bloot. Van het haar — meest blond of geelachtig van kleur bij de Friezen en Friezinnen — maakten ze veel werk. Met asch en loog werd dit opgekapt en met knoopen en vlechten boven op het hoofd saamgebonden. Daarbij droegen ze een klein kapje. De Romeinen, den haartooi der Friezinnen ziende, „bootsten dit versiersel na, verfden niet alleen hun hair, maar bestrooiden het zelf met vylzel van goud: ook kogten ze wel haar van de Duitschers of sneeden het af van de gevangenen, en

versierden er hunne hoofden mede," zoo vindt men beschreven. De mannen droegen lange baarden en knevels, doch ook velen waren geheel glad geschoren.

De handel was van zeer geringe beteekenis vóór den Romeinschen tijd.

Bekend zijn onze voorouders door *„het houden van hun woord en trouwe."* Bovendien was een huwelijk met ééne vrouw bij hen wet, wat in die dagen niet bij alle volkeren het geval bleek. Alleen enkelen der aanzienlijksten mochten meer dan ééne vrouw hebben, „niet om onkuisheid, maar om hunnen staat."

Van de 12e tot de 16e eeuw was de kleeding der Friezen zeer verschillend, d. w. z. reeds naar rangen en standen.

Volgens beschrijving was de kleederdracht vóór of ten tijde der Franken en Saxen aldus:

„Zij droegen veel slechte „hoozen", daar eenige gehakkelde boorden, boven de knieën opgenaaid waren, die heel hoog naar den middel opgingen. Zij droegen een kort lijvig wanbuis, 't welk ze met groote haken vóór samen hechten, daar ze een groote paltrok, op de wijze van rijrokken overdroegen, die hen tot aan de knieën hing, doch zeer kort van middel was. Recht voor de borst was een vierkant stuk laken geplaatst, dat vol kleine vouwen was en met verguld zilveren spangen bezet. De mouwen hadden ze groot en wijd en met twee of drie rijen spangen van 't zelfde metaal versierd. De gemeene Edellieden, als mede de voornaamste burgers en huislieden, onderscheiden zich door de zilveren platen, die zij niet dan op het overlijf droegen en alleen blank van zilver waren, uitgezonderd sommigen, die ook deze platen vóór neêr hadden hangen. Allen

droegen zilveren vergulde gordels, zeer fraai naar die tijden gemaakt; hoe hooger adel, hoe kostbaarder gordels. Hunne schoenen waren gemeenlijk laag uitgesneden, met zijden banden saamgebonden en voor met een spits omgebogen tipje, bijna als schaatschen, of omgebogen horens. Edel zoowel als Onedel hadden fraai gemaakte verheven platte hoedjes, bijna als opgaande Schippersmutsen, zijnde bij den adel met twee of drie paar zilveren haken, of anders met zijden snoeren te zamen gevoegd. Deze wijze van kleeding bleef tot het midden der 14e eeuw, behalve dat de zilveren spangen doorgaans in fluweelen kwasten waren verwisseld. De vrouwen gebruikten overrokken, sommige met zeer diepe, doch de meesten met kleine vouwen, geheel van boven tot beneden toegehecht, daar uitgesneden overlijven opstonden, overal met vergulden spangen bezet, sommigen rond, sommigen vierkant, bestaande het onderscheid van edel en onedel in de veelheid dezer spangen. Zij hadden recht voor de borst een vierkante plaat van verguld zilver, daar eenig beeldwerk of andere fraaiïgheden in gewerkt waren. Sommige dezer stukken waren rond en met verheven werk als een roos, naar ieders zinrijkheid. De spangen aan de Overlijven hingen tot over de schouders nederwaarts en reikten voor tot aan de voeten, gelijk mede in 't rond om de boorden van het kleed, de voornaamste vrouwen met een menigte van zilver versierd. Zij droegen zware vergulden zilveren gordels om den middel daar *groote lange vyftigen* (lange riemen?) met roode of zwarte gesteenten in zilver (rozenkranzen of paternosters) aanhingen, gelijk mede een zilveren mes en schede en een knop met een sleutelbos. De mouwen droegen ze heel

nauw, die, zoo ze heel waren, met spangen, doch halt zijnde, met zilveren haken voorzien waren. Nergens werd meer zilver aan de kleeding gezien dan in Friesland. Zij hadden twee soorten van hoofddoeken, beide van zeldzaam fatzoen, zonder vilt. De eene dicht om 't hoofd gewonden, de andere slechts met drie spelden aaneen gehecht. Hare „Huiken," een soort van mantels, waren lang en vol kleine vouwen: de klier een voet lang en twee breed, insgelijks met zilveren vergulden spangen bezet. In plaats van huiken werden, om de lichtheid en om de kleederen en de gestalte van 't lichaam te toonen, wel kappen gedragen, die boven als huikklieren doch slechts met een streek van anderhalf vierendeels elle breed, achter neer hingen, zijnde even als de huiken met zilver vergulden spangen bezet."

Verschillende schrijvers, die elkander hebben nagevolgd, deelen de kleeding der Friezen in den hier vermelden trant mede.

Na de verzwakking van het Romeinsche keizerrijk, schijnen in Friesland eenige koningen te hebben geregeerd.

De geestelijkheid had in dien tijd zeer veel invloed op de regeering, en Abten hadden de eerste plaats op de Landdagen.

In de steden stonden gewoonlijk aanzienlijke adellijke personen aan het hoofd, die Heerschappen, Hovelingen of Oldermans heetten. Het platteland was alreeds verdeeld in Grietenijen, die werden bestuurd door Hoofden of Rechters, gewoonlijk Grietmannen genoemd. Zij werden bij stemming door de meest gegoede ingezetenen gekozen voor hun leven, maar ook wel voor een bepaald getal jaren.

Men wil dat Grietman is afgeleid van een Graet- of Grootman. Anderen zeggen van Greet — vrede, omdat hun ambt meebrengt rust en vrede te bewaren. Ook nog wordt het woord Kreit of Kryte — besloten omtrek — daarmede in verband gebracht, terwijl het Foeke Sjoerds meer waarschijnlijk voorkomt, dat het woord Grietman is geboren uit de aloude benaming Grave of Graeva.

Den Friezen was het recht vergund, zooals vroeger is vermeld, uit eigen volk een opperhoofd te kiezen. Dit opperhoofd voerde den titel van Potestaat, eene benaming aan de Italianen ontleend. Omtrent het geven van het recht tot het kiezen van een Potestaat, oordeelen de kroniekschrijvers niet gelijk. Tijdens het tijdvak der Potestaten, zonden de keizers evenwel om het vierde jaar een Graaf, door wien de groote geschillen afgedaan werden. Later werden deze Graven door de Grietmannen vervangen. Aan de Graven was mede de bediening van de Justitiezaken opgedragen. Naast hen stond de „Aesga"-adjunct of Mederechter, door het volk gekozen en door den koning beëedigd. Een derde persoon werd de „Schelta" genoemd, door de regeering aangesteld. Nog werd hieraan toegevoegd de „Frana" of „Vrona" in de Friesche rechten ook wel als „Banner" en in sommige oude landrechten met den naam van „Kedder" — aankondiger uit naam van den rechter — aangeduid.

In de 18e eeuw werd in Oost-Friesland een Dorprechter nog „Kedder" genoemd.

Siccama zegt, dat de „Franen" of „Kedders" tegelijk Dorp- en Buurtrechters zijn geweest, welke zaken van hun dorp waarnamen en geringe geschillen beslechtten of wel de partijen voor den rechter brachten.

Nog zullen we een en ander kortelijk vermelden aan-

gaande het bestuur der Grietenijen in de vorige eeuw en 17e en 18e.

De Grietenij werd berecht door een Grietman en twee of drie bijzitters. De z. g. „Deelskosten," „zijnde een overslag van eenige stuivers bij ieder landsfloreen" waren de vaste inkomsten van den Grietman. De bijzitters moesten zijn „van de verstandigste en beste mannen uit de ingezetenen staande ter goeder naam en faams." 't Was meer een eerepost dan een van financiëel voordeel.

Het ambt van Secretaris was naar rato van andere betrekkingen geldelijk het beste. Van ouds was hem het recht tot het houden van boelgoeden, of verkoopingen toegekend. Hij genoot in hoedanigheid van ontvanger der boelgoeden, van den verkooper en kooper ieder een stuiver van den Goudgulden, onder nadere bepalingen. Er moest door den „Boelgoeds-ontvanger" een borgtocht worden gesteld. Die borgtocht varieerde naar gelang der gemeente van *f* 8000 tot *f* 3000. O. a. was deze voor Weststellingwerf *f* 8000. Schoterland en Opsterland ieder *f* 5000 en Ooststellingwerf *f* 3000.

Tot het gerecht te platten lande behoorden de Dorprechters, gekozen als de Bijzitters, door de ingezetenen uit een drietal opgemaakt door den Grietman. Ieder dorp had meesttijds één, doch ook wel twee à drie Dorprechters van de voornaamste ingezetenen. Enkele plaatsen kozen den schoolmeester.

Van de bezoldiging voor het bedienen van dit nog al aanzienlijk ambt wordt weinig aangeteekend gevonden, en het zal een betrekking geweest zijn behorende tot de „Eereposten". Een enkele maal kan men nagaan, dat er eenige vergoeding voor werd gegeven.

Opkomst van vele dorpen, tengevolge van de verveningen.

De Zuid-Oosthoek was in vroeger tijden rijk aan veengronden. Over het ontstaan daarvan vindt men vreemde verhalen opgeteekend. Sommigen willen, dat de velden zijn bedekt geworden met verschillende stoffen, door groote watervloeden saamgedreven, en die daarna zich tot veen hebben gevormd. Oude kroniekschrijvers beweren zelfs, dat bosschen en venen „driftig zijn geworden en uit Oostergoo en Westergoo naar de Zevenwolden zijn overgedreven." Door het opdrijven van deze groote massa zouden de boomstortingen zijn ontstaan. (Men denke aan het voorvaderlijk woud te Fochteloo en op andere plaatsen, waar talrijke boomen onder het veen worden gevonden). Iets, dat op goede gronden steunt, vinden we in de oude geschriften over de veenwording niet en we zullen daarom er niet meer van vermelden.

Wanneer het turfgraven is aangevangen, wordt niet met zekerheid aangeduid.

P. Winsemius zegt: „De woudlieden, die nu nieuwe manieren van goed te gewinnen, in het graven van „torff" gevonden hadden, in voortijden onbekend of ten minste zoo zeer gemeen niet, hebben ook uit goeden ijver, ten tijde van den Abt Siardus, die een zeer Godsdienstig en nedrig man was, het klooster Mariengaard, vele venen, in en omtrent Bieeaveen geschonken". Om dezen tijd (1194—1230) zal de vervening onder Bakkeveen dus zijn begonnen.

Een ander schrijver wil, dat het spitten en branden der turf eerst zou „uitgevonden" zijn onder Johannes Siricius, die omtrent 1288 den Bisschoppelijken stoel van Utrecht beklommen heeft. Deze schrijver zegt: *„De Franciskanen, met een kruis geteekend, zijn hier voor de eerste aangekomen, en hebben het gebruik der turven aangewezen.* En verder: *De kastelein ziende de menschen lustig arbeiden in verlatene plaatsen (want die hebben allereerst turven voor den haard uit de aarde gegraven . . . .) maakte den eigendom van dat land te krijgen."*

Omtrent het midden der 16e eeuw ving de turfgraverij in Schoterland aan en Heerenveen is daardoor tot een aanzienlijke plaats aangegroeid. Ook in Weststellingwerf zijn vele dorpen meer bevolkt geworden door het in exploitatie brengen van veengronden. De noodige gegevens ontbreken ons om de jaren te vermelden, waarin de verschillende veenwerkzaamheden zijn aangevangen.

Van Opsterland is ons dit ook niet van alle plaatsen bekend.

In 1694 of '95 zijn de „Compagnons" begonnen met het graven van een kanaal van Gorredijk in de richting van Appelscha. Langzaam werd, met de vervening opgaande, de grens van Ooststellingwerf bereikt en omstreeks 1747 was men werkzaam aan de vaart onder Donkerbroek. De aanvang van het graven van het kanaal naar Oosterwolde was in 1777. Verscheidene jaren verliepen voor dat het tot stand was gebracht. Er werd o. m. een moeilijk werk gevonden in den aanleg van den eersten Duiker onder de vaart door.

In 1888 is „de Duiker" vernieuwd, de oude betimmering bleek zeer sterk en solied te zijn geweest. 't Was in 't begin dezer eeuw, dat men Oosterwolde met den waterweg naderde en in 1816 werd daar de wipbrug gelegd. (Het eerste beurtschip op Gorredijk uit Oosterwolde, was van Kornelis Lykeles Kleisma.) In 1827 is men gekomen tot Appelscha, waar de groote vervening met dat jaar kan worden gerekend te zijn begonnen. Van den tijd af, dat de kanalen zijn gegraven, zijn verscheiden dorpen met winkeliers, ambachtslieden enz. enz. meer en meer bevolkt geworden. Nieuw-Appelscha dagteekent van het begin der vervening.

Het veen ving aan bij de eerste wijk, waar „Augustinus state" is gebouwd.

Uit aanteekeningen ons welwillend verstrekt, blijkt, dat met „het opleggen der Ureterpervaart en daaraan verbonden lusten en lasten," in de 17e eeuw een begin is gemaakt.

De eerste contracten, tusschen partijen gesloten, om tot „het graven van een goede en bekwame vaart" over te gaan, dateeren van 1649. Den 2 April 1658 werd aan Douwe van Aijlva cums. soc. vergunning verleend, om een vaart te graven naar Bakkeveen. De conventie over de uitvaart der Haulervenen dagteekent van 25 Juni 1756. Kort daarna is met het graven van de vaart naar Haulerwijk aangevangen en werden die omstreken meer en meer bevolkt.

Iets ten opzichte van het lager onderwijs.

De Friezen zijn in vergelijking met vele andere vol-

ken, laat „tot de kennisse der beschaafde en beschavende wetenschappen gekomen," zoo zeggen oude schrijvers.

De oorzaak is hierin te zoeken, dat zij zich weinig met andere volken bemoeiden en zeer gezet waren op hun eigen taal en zeden. Eeuwen verliepen voor men kan waarnemen, dat er eenige vordering op het gebied van wetenschap werd gemaakt die over het algemeen de lagere klassen ten goede kwam. In 1580 werd op een Landdag, door de Staten gehouden, besloten, om de inkomsten, landen en renten, zoomede de roerende goederen van de Conventen en kloosters, tot stichting en onderhoud van kerken en scholen aan te wenden.

De jaarwedden voor de onderwijzers waren zeer gering. Men had in de 16e eeuw en later, in de dorpen soms een schoolmeester aangesteld, op een vast jaargeld van veertig, vijftig of zestig gulden. Sommigen brachten het tot honderd; die daarboven kwam, behoorde tot de uitzonderingen. De schoolmeesters hadden „boven de jaarwedden een vrije woninge, waarbij sommigen een keukentuin en appelhof."

Op veel plaatsen was de meester door den Grietman aangesteld „tot bediening der Collecten van 't Gemaal, Beestiaal, Turf en Brandstof." Ook werd het ambt van Dorprechter hem somtijds opgedragen, tegen eenige vergoeding. Bovendien ontvingen de schoolmeesters van ieder leerling een „schoolgeld", dat „zes stuivers, op sommige plaatsen een zestehalf beliep." Dat er maar weinig bekwame onderwijzers werden gevonden, laat zich zeer wel verklaren. Een oud schrijver zegt: „Vele van zoodanige Martel-ambten konden niet begeven worden dan aan zoodanige personen, die weinig bekwaamheid hebben." Het schoolmeesteren was een bijbaantje. In dorpen en buurten waren er veeltijds aangesteld, die maar gebrekkig lazen en slecht schreven. Van de taal en spelling hadden ze weinig begrip en rekenen werd maar aan enkele scholen onderwezen.

Geleidelijk is het onderwijs vooruitgegaan, doch vooral in deze eeuw met reuzenschreden. Vergelijkt men den toestand van de eerste helft bij dien van de laatste helft der 19e eeuw, dan staat men verbaasd over de snelle vorderingen op het gebied van wetenschap, kennis en kunst. In den „Almanak voor het lager onderwijs en de opvoeding" van 1817 komen als onderwijzers voor: J. Beetsma, Beetsterzwaag; te Beets, Boornbergum, Kortehemmen, Ureterperverlaat, Siegerswolde, Bakkeveen, Duurswolde, Hemrik, waren winterscholen. H. A. Weersinga, Ureterp; te Lippenhuizen: J. Roos; Wijnjeterp: A. Bersma; Gorredijk: G. Oosterhof; Terwispel: F. Zwanenburg, 3; Langezwaag: K. Duursma, 3; Kortezwaag: A. v. d. Meulen, 3; Wijngaarden: R. de Vries; Oosterwolde: J. A. Dijkstra, 3; Donkerbroek vacant; Fochteloo: R. van Nijen; Haule: G. Wester, 4; Haulerwijk: J. Hasper, 4 (prov.); Oldeberkoop: J. D. Jonkers, 3; Nijeberkoop, (wintersch.): W. Zandstra; Makkinga en Langedijke: R. Nieuweveen, 2; Elsloo, Appelscha, Boijl, (winterscholen) resp.: J. Kuiper 4, A. Kuiper en B. Poutsma 4; Noordwolde: J. Cuperus; Finkega (wintersch.): E. Elzinga 4; Steggerda: F. de Boer 3; Blesdijke—Peperga: J. Smit 2; Sonnega en Oudetrijne (winterscholen): H. de Graaf 4 en L. Berkenbosch; Oudelemmer: G. Hoogenberg 3; Nijelemmer c. s.: E. Patrijs 3; Scherpenzeel c. s. vacant; Slijkenburg c. s.: W. Dijkstra; Wolvega: P. Berkenbosch;

Teridzardt (wintersch.): D. Bultstra; Oudeholtpade (wintersch.) vacant; Nieuweholtpade: W. F. Scheenstra 3 (wintersch.); Mildam: W. Mulder; Katlijk: O. Jongsma 4; Oude—Nieuwehorne (wintersch.): F. de Vries 4; Schurega (wintersch.): L. Akkerman; Jubbega-comp.: F. R. de Vries 4; Hoornsterzwaag: A. Rusardi 4; Heerenveen: J. Peeting 2; Bovenknijpe: L. H. de Jong 3; Benedenknijpe: S. Meijer 2; Oudeschoot: S. Hoekstra; Nijeschoot (wintersch.): W. v. d. Berg; St. Jansga: H. Kluiver; Rottum: F. Zandstra 3; Rostergaast (wintersch.); Delfstrahuizen: K. K. Dijkstra. (De cijfers achter den naam geven den rang te kennen, waar geen cijfer staat zonder rang.)

In 1815 bedroeg het zielental en het getal schoolgaande kinderen in:

	Zielental.	Schoolgaande kinderen.
Opsterland	8199.	846.
Ooststellingwerf	2884.	298.
Weststellingwerf	5428.	553.
Schoterland	6717.	616.

Landbouw en Veeteelt.

In de woudstreken zijn van eeuwen her landbouw en veeteelt de voornaamste bronnen van inkomsten geweest. Het exploiteeren van veengronden heeft meer een tijdelijk karakter. De Zuid-Oosthoek van Friesland bestond uit goede wei- en hooilanden, doch voor een groot deel ook uit een hoogen, zandigen bodem.

Vóór circa 100 à 200 jaar, was de gedaante van veel land anders dan tegenwoordig.

Blijkens aanteekeningen en overleveringen, waren veel maad- en hooilanden ten opzichte van de opbrengst, in gunstiger staat. Waar vroeger best hooi werd geoogst, wordt tegenwoordig van slechte kwaliteit en eene geringe hoeveelheid gewonnen. De oorzaken daarvan op te sommen, is hier niet op zijn plaats. Alleen zullen we aanstippen, dat de waterafvoer op andere wijze geregeld is geweest en in den loop der tijden, door vervening en kanalisatie is veranderd.

In de 17e en 18e eeuw was de hoofdverbouw rogge, haver en boekweit. Enkele stukken werden bezaaid met tarwe en garst. De gemiddelde opbrengst was: „tarwe van 1 tot 15 à 20; rogge van 1 tot 20 à 24; garst van 1 tot 30 à 40; haver van 1 tot 30; erwten en boonen van 1 tot 10." Van 1 H. L. tarwe werd dus 15 à 20 H. L. verkregen enz. (We geven deze en volgende cijfers zooals ze staan aangeteekend.) Met het winnen van klaverzaad werden hier somtijds goede zaken gemaakt. Wat van de opbrengst niet noodig was, werd naar Engeland en elders verzonden. Een loopen zaad bracht gemiddeld van *f* 12 tot *f* 20 op, soms meer.

Men zaaide oudtijds het klaverzaad voorjaars, gewoonlijk in de te veld staande tarwe of rogge, om het in den herfst te maaien.

De meekrap- en tabaksbouw, die in enkele streken van Friesland werd beoefend, leverde niet het gewenschte resultaat op. Beter was dit met vlas.

In den Zuid-Oosthoek werd dit gewas tot nog voor circa 50 jaren geteeld. Ouden van dagen herinneren zich nog wel het laten „aanrieden van een degelijk

stuk webbedoek", of linnen. Door het veel goedkooper katoen is het linnen bij het algemeen verdrongen. Toch kan men van den ouden naam niet scheiden, want nog dagelijks hoort men: „die heeft veel (of weinig) achter 't linnen," lees: katoen. Of: „het linnen is op de bleek," terwijl er geen draad linnen wordt gevonden in de meeste gevallen, maar alles is vervaardigd in de katoenfabriek.

Door het invoeren van de aardappels onderging de verbouw verandering en werd vooral de haver-, tarwe- en gerstbouw beperkt.

De veefokkerij was reeds voor lang een goede bron van inkomsten, hoewel de prijzen somtijds laag waren in evenredigheid van die in latere tijden.

Rijke oogsten werden verkregen van de hooilanden en jaarlijks konden honderden scheepsvrachten hooi naar Holland verzonden worden.

In deze hooge zandige streken is van ouds de klacht gerezen: te veel mager land en te weinig mest. Door de regeering werd bijzonder gelet op het uitvoeren van mestspeciën en daartegen werd een streng verbod uitgevaardigd.

Men sukkelde vroeger met te groote boerenplaatsen. Uitvoerige beschrijvingen vindt men daarover.

Naast runderen was het aanfokken van paarden in vele streken van Friesland een winstgevende zaak. Voor schoone paarden werden ook in vorige eeuwen soms hooge prijzen betaald. Niet zelden brachten de beste dravers van *f* 800 tot *f* 1000 op, aangekocht voor Holland. (De prijs in Kar. guldens). De Staten des lands waren er steeds op bedacht „het ras der Friesche paarden ongeschonden te bewaren". Volgens de wetten

van den lande (Lands-Ordonn. van 1723) mocht niemand dekhengsten stellen, dan die door de Gerechten of door aangestelde keurmeesters waren goedgekeurd. De afgekeurde moesten dadelijk voor dekhengsten ongeschikt worden gemaakt.

De hoogte der paarden was bepaald op niet minder dan 5 voet en 2 duim, houtmaat. In de Grietenijen Ængwirden, Doniawerstal, Haskerland, Schoterland, Gaasterland, Opsterland, Oost- en Weststellingwerf werden hengsten toegestaan van 4 voet en 10 duim.

Verschillende boeten werden gesteld bij overtreding van de bepalingen, in de Ordonnantie opgenomen. Zoo moesten ook de springhengsten den vollen ouderdom van 3 jaren hebben bereikt. In de hooge kwartieren moest ten minste één donkergrauwe, met witten staart, witte manen en zwarte beenen worden gehouden, zoo dit mogelijk was. De grauwe moest zijn, eenharig met een kleine kol, en de zwarte moesten ook eenharig wezen, van kleine kollen voorzien.

De schapenhouderij was in de provincie reeds aanzienlijk. De Friesche wol werd in dien tijd voor een groot deel naar het buitenland verzonden tot vervaardiging van „Damasten, Calamanken enz." anderdeels hier verwerkt door wolkammers, wevers, spinners, breiërs enz.

Ter bevordering van de meerdere welvaart der ingezetenen, werd de uitvoer van ongewerkte wol bij openbaar plakkaat verboden (16 Maart 1743), doch weder vrijgesteld den 18 Maart 1746.

Zoo ook waren verbodsbepalingen tegen den invoer van „eenige soorten van zoogenaamde wollen poepehozen, handschoenen en mutsen, dezelve soorten van Islandsche hozen en wanten, zoo geweven als gebreid,

alsmede van alle wollen garens of sajetten, eenige uitgezonderd bij name genoemd." (Gen. Ordonn. 1750 en voorgaande publicatiën van 1752 en 1749. Mede met verbod van eenige dezer waren binnen de provincie te veilen of te verkoopen, volgens publicatie van 19 Maart 1751.) —

Voor zoover nu melding is gemaakt van landbouw en veeteelt, betrof dit meer de geheele provincie en we zullen ons nu bepalen tot de zandstreken of het Zuid-Oostelijk deel van Friesland.

De hoofdverbouw was in de wouden rogge en boekweit, als de meest productieve gewassen op den zandgrond.

Vroeger leverde de roggeoogst gemiddeld op — volgens aanteekeningen van schrijvers — van 1 tot 20; boekweit, bij goede jaren, van 1 tot 30. Ook moest men toen van elders mest aanvoeren, om de te groote bouwplaatsen behoorlijk in orde te houden.

Na het oogsten der rogge werden knollen gezaaid en veel van de zandrapen verkocht in steden of groote plaatsen. Het loof diende tot veevoeder.

De bijenhouderij werd op vrij groote schaal gedreven. In het voorjaar brachten onze voorouders het nijvere volkje naar de koolzaadvelden, of men liet een deel van den stal overbrengen naar de maad- of hooilanden hier in den omtrek, die soms rijkelijk waren voorzien van bloem, en veel honig aanbrachten. Ook de boekweit gaf veel honig, doch voornamelijk de heide, die er voor jaren op de uitgestrekte velden in overvloed was te vinden. Hoewel er nog te veel heidevelden en woeste gronden worden gevonden, is toch de ruimte in den loop der tijden beduidend minder geworden, door

vervening en ontginning. Het houden van bijen is successievelijk afgenomen, wat men toeschrijft aan het afnemen van het gewin. De maadlanden geven voor den ijmker weinig meer; de heide kan nog wel goed zijn, maar het schijnt wel, alsof die vroeger beter en tieriger was.

't Was in de eerste helft dezer eeuw, dat de veenboekweitteelt zich in volle fleur vertoonde.

„Dat waren goede dagen" — zoo hoort men ouden nog gewagen — „maar die tijden zijn voorbij!" — 't Land geeft niet meer. Menigeen is in de veenboekweit jaren vooruitgegaan. — Het eerste „boekweiten" der hooge venen dagteekent van 1712; de invoering der zandboekweitteelt van het midden der 15e eeuw.

Omstreeks 1735 is de verbouw van aardappelen hier begonnen.

Zooeven merkten we op, dat de Zuid-Oosthoek „rijk" was aan heidevelden.

Het laat zich dus verklaren, dat het houden van kudden Drentsche schapen toen meer algemeen was. We vinden o. m. daarvan beschreven:

„Schapen zijn in de woudstreken van tweederlei soort; behalve de Friesche vindt men er, voornamelijk naar den buitenkant tegen Drente en Overijsel een geheel verscheide soort, die men doorgaans Drentsche schapen of kortheidshalve Drenten noemt. Deze zijn in 's Lands lijsten der impositiën bekend onder den naam van *langstaerte schapen,* en doen als ze geslacht worden, half zooveel inpost als de Friesche, die men *kortstaerte* noemt." Men vond hier vroeger veel kudden van 2 à 300 stuks onder éénen herder; op enkele plaatsen was de kudde veel grooter. Men hield de schapen, gelijk nog het ge-

val is, voornamelijk om de mestmakerij en verder om het voordeel van de wol en den aanfok.

Gelijk te voren is gezegd, werd oudtijds de wol grootendeels verkocht. Een deel, niet van de minste kwaliteit, werd voor eigen gebruik gehouden.

Door moeder de vrouw, de dochters en het verder vrouwelijk personeel, werd op handige wijze het spinwiel gebruikt, schier den geheelen winter door. Er werd gesponnen: breigaren, dat door het mannelijk deel van het gezin, in hoofdzaak tot kousen, sokken, wanten enz. werd gebreid. Verder „zelfretgaren", nu een verouderd product. Hiervan werd door den dorpswever een zeer grove stof gemaakt, wol op wol, waarvan dekens, paardedekken en zelfs kleedingstukken werden vervaardigd. Ook droeg men wel kousen van „zelfret." Deze en andere wollen stoffen, gesponnen door de boerinnen en geweven op het dorp, werden ter vulling gezonden naar den wol- of vulmolen, waar de stof werd gevuld, of liever gekrompen en gezuiverd. Bij de plaatsbeschrijving is een paar keeren aangegeven, waar eertijds een vulmolen stond. Nog werd „aangeret" nadat het aan de boerderij was gesponnen: vijfschacht, boezels, rokstreept enz. In die dagen zag men boerinnen en boeren geheel gekleed in stoffen van eigen wol vervaardigd. Enkele stoffen zijn geheel, anderen gedeeltelijk verdwenen en de vroeger zoo bloeiende industrie van Friesche bonten, die verzonden werden naar de verschillende provinciën en zelfs naar West-Indië, is door het gebruik van „modestoffen" in verval geraakt.

Uit „Lands Ordonnantiën" van de 18e Eeuw.

Het zal den lezers, althans velen, niet bekend zijn, naar welke wetten en ordonnantiën men zich vroeger had te gedragen of welke toen reeds waren vastgesteld.

We zullen enkele grepen doen uit „Lands Ordonn." I, II, III en IV boek.

I boek, tit. XX is „*Van dienstboden*", waar bij boete wordt bepaald, wanneer de verhuurde niet in dienst trad en omgekeerd voor den huurder, wanneer deze niet aan zijn verplichting voldeed.

Bij tit. XXI wordt breedvoerig gesproken over het onderhoud der armen.

Het II boek, tit. I handelt „*Van Weerden of Herbergiers*" en vangt aan:

„Dewijle door de menigvuldigheid der tappers ende weerden, veel scheldens, veel vechtens en doodslagen veroorzaakt worden, zoo willen wij, dat ten platten lande in de groote dorpen, niet meer als twee herbergiers, ende in een klein, niet meer als een, zullen toegelaten worden, ten ware de gelegenheid van tijd en plaatse anders vereischten mochte, 't welke zal staan tot kennisse van den Grietman ende 't Gerechte, met overroepinge ende advies van de voornaamste van 't dorp, waarna de herbergiers hun zullen reguleeren, bij arbitrale straffe enz."

Tit. II is: „*Van Injurien*" (Beleedigingen).

O. m. werd straf bepaald tegen het volgende: „Alle mans, of vrouwspersonen, een gerucht verspreidende,

dat zij met eenige vrouwen, ofte mannen, trouwe, ofte schande begaan hebben, om die te *diffameeren* (belasteren) ende schande aan te doen, zullen ernstelijk, na gelegenheid van zaken, gestraft worden."

Werden twee oogen, twee handen, of twee voeten „uitgeslagen, afgeslagen of verlamd", dan stond dit gelijk met doodslag en gaf tot duizend Goudguldens boete. Eén oog, één hand, één voet enz. gaf de helft der boete. „Wie den anderen zijn neus en lippe berooft zal den Klager zulks beteren, met twee honderd en vijftig Goudguldens." „En wie anderen zijn tonge berooft, zal de Klager zulks beteren met vijf honderd Goudguldens."

Zoo zijn daarbij verschillende boeten bepaald voor een vinger, voor een duim enz.

Op het afsnijden van één oor stond twee-honderd-vijftig Goudguldens; voor twee ooren eens zoo veel. Voor *elke* tand die werd „uitgeslagen, uitgestooten of uitgesmeten", moest vier-en-twintig Goudguldens boete worden betaald. Bij dezen titel worden schier alle soorten van beleedigingen genoemd en op boeten gesteld.

Tit. III is „*Van de Veldschaden, ofte andere, welke van de Beesten, ofte ook den zelven aangedaan worden.*" Daaropvolgend: „*Van houwen en verderven van boomen en plantaziën.*"

Een 19-tal artikels bevat tit. VIII aanvangende: „Geen uitlandsche, gezonde of zwakke, Bedelaars, Stoelwinders, Zwevelprikkers, Kramers, Leproozen, Kwakzalvers, Dekendragers, Rottekruidverkoopers, Pleklikkers of Vrievers, Liezingers, Ketelboeters ende diergelijke hoe die zouden mogen wezen, zullen mogen gaan bedelen ten platte lande of in de steden, noch haar nering of handwerk oefenen zonder te hebben schriftelijk bescheid... enz."

Een niet geringe straf was bedreigd tegen Godslastering en vloeken.

In art. 1 „wordt wel ernstlijk verboden, te blasphemeeren God Almachtig, op poene van geapprehendeert, en in stricte gevankenisse gehouden te worden te water en te brood den tijd van een maand."

II. „Ende die geene, die God loochenen, versmaden en afgaan met een kwaden en fellen gemoede en harte, zullen boven de voorschreven gevankenisse op een schavot de tonge openbaarlijk doorstoken hebben, zonder eenige gratie, respijt ofte verdrag." III. enz.

Tit. XVII zegt: „Geen Duivelbezweerders, waarzeggers, Handkijkers of Butter-belezers zullen het land mogen doorloopen, haar brieven iemant te koop aanbieden ofte verkoopen of zulks in eenigerlei wijze exerceeren" enz.

Bij tit. XX worden brandstichters of brandbriefschrijvers met de doodstraf bedreigd.

In het III boek tit. XXXII is het loon aangegeven van den *Scherprechter*.

„Voor 't visiteeren van een gevangensrug . .	1- 0 -0
Voor 't turtureeren met duimijzers	0-10-0
Met scheenschroeven insgelijks	0-10-0
Gelijk mede voor 't rekken	0-10-0
Voor 't geeselen	1- 0 -0
Voor 't brandmerken	0-10-0
Voor iemand uit de stad te geleiden	0-10-0
Voor 't rabraken	6- 0 -0
Ingevalle iemand gerabraakt zijnde, 't hoofd wordt afgehouwen, insgelijks	6- 0 -0
Voor 't doode lichaam op 't rad te zetten . . .	3- 0 -0
Voor alle capitale Justitien	6 -0 -0

Het IV boek tit I vangt aan: „*Van Heilige Daagen.*"

De ingezetenen wordt daarbij „geordonneert", op den dag des Heeren, Christdagen, Paasch, Pinkster en Hemelvaartsdagen, mitsgaders Bededagen zich te onthouden van landbouwwerk of bedrijven, zoo ook van wasschen en schuren, op poene van twaalf carolie-guldens."

Onder de predicatie mocht geen „Wijn, Brandewijn en de Bier" gedronken, noch dronkenschap gepleegd zoo in de herbergen als anderszins, evenmin zich met kaarten „ende andore spelen exerceeren" enz.

Tit. XIII bevat niet minder dan 38 artikels „*Van Bakkers en Molenaars.*"

Art. 6 bepaalt welke als bakker kon ingeschreven worden. „Hij moest een geheel „Bakt Roggenbroods" weten te zuren en op zijn tijd op te maken, doch mocht met behoorlijke hulpe den oven regeeren, het brood in den oven brengen en weder uithalen en moest hij alle tarwebrood, schoonroggen, mikken en weggen zelf kunnen gesten en mengen en weder met behoorlijke hulp in en uit den oven kunnen brengen."

Tit. XIV behelst „*Van Maaten ende Gewichten.*"

Art. 1 begint: „Over de geheele provincie zullen in alle Grietenijen en Steden egale en gelijke Ellen, Koorn- en andere zaadmaten, Wijn, Bier en Botervaten, Gewichten, Kannen, Mingelen en de mindere gedeelten van dien gebruikt moeten worden exempt in de beide Stellingwerven; en w rden bij dezen alle speciale octrooien van kleine Mingels, (dit is nader geinterprecteerd bij Staats resolutie van 2 Juni 1724), Maten en Gewichten ende een halve stuiver op ieder kanne Biers voor dezen vergund geanmuleerd ende gerevoceerd enz."

Hiermede zullen we deze Schetsen eindigen.

Gelijk reeds in het voorwoord is gezegd, zijn we overtuigd, dat er veel aan ontbreekt, om op volledigheid aanspraak te kunnen maken.

Na het rangschikken van deze verzameling zijn mij nog eenige stukken van ouden datum geworden.

Mocht het zijn, dat er onder de welwillende lezeressen en lezers worden gevonden, die nog oude papieren van geschiedkundige waarde in hun bezit hebben en die tijdelijk willen afstaan, gaarne zou ik daarvan kennis nemen.

VERBETERINGEN.

Door eene vergissing zijn storende fouten blijven staan.

Bladz.	12,	3e regel	v. o.	staat:	en aangrenzende. Lees: en de bewoners der aangrenzende.
„	55,	13e „	v. b.	„	pronkte. Lees: prijkte.
„	56,	8e „	„	„	schonken hen. Lees: schonken hem.
„	59,	8e „	„	„	der Stellingwervers. Lees: met de Stellingwervers.
„	68,	14e „	v. o.	„	mansaal. Lees: massaal.
„	69,	1e „	„	„	hij. Lees: deze.
„	86,	4e „	„	„	onderscheiden. Lees: onderscheidden.
„	87,	5e „	v. b.	„	schaatschen. Lees: schaatsen.